

ეთერ ინჟირველი

ლიტერატურული ტექსტის ფოლკლორიზაცია: “ვეფხისტყაოსანი” და “ტარიელიანი”

შოთა რუსთაველის “ვეფხისტყაოსნის” და ხალხური “ტარიელიანის” ურთიერთმიმართების შესწავლისას ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხია ლიტერატურული ნაწარმოების გახალხურების პროცესის აღწერა: ლიტერატურული წყაროს გარკვეული მოტივების დაკარგვის და, აგრეთვე, ხალხური ინოვაციების წარმომქმნელი ფაქტორებისა და მიზეზების განსაზღვრა და ახსნა.

ხალხური “ვეფხისტყაოსნის” პირველ თარიღიან ჩანაწერს 1887 წელს “ივერიაში” დაბეჭდილი კახური ვარიანტი წარმოადგენს (სოსიკო მაჭავარიანის მიერ ჩაწერილი №224), ამას მოჰყვება დავით ხიზანიშვილის მიერ ფშავში ჩაწერილი ვარიანტი (1888წ. №45), ალ. ხახანაშვილის ყიზლარში (1888, №131), თედო რაზიკაშვილის, თედო საზოკიას, სოსიკო მერკვილაძის, თათარყან დადგენილებისა და სხვათა ჩანაწერები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში.

ვარიანტების ტექსტთან შედარება, მათი სიმრავლე და სიუჟეტის აგების პრინციპი ალ. ხახანაშვილს “ვეფხისტყაოსნის” ხალხური პირველწყაროს არსებობას აფიქრებინებდა. მისი აზრით, შოთა რუსთაველისთვის სწორედ “ტარიელიანი” უნდა გამხდარიყო შთამაგონებელი, როგორც შექსპირის, გოეთესა და ლესინგის ნაწარმოებები ფოლკლორიდან მომდინარე თემების ავტორისეულ გადამუშავებას წარმოადგენს. თავისი მოსაზრების საფუძვლად ალ. ხახანაშვილს, უპირველეს ყოვლისა, ხალხური ტექსტის მხატვრული სიმწირე მიაჩნია შოთას პოემასთან შედარებით. მისი აზრით, ხალხური ტექსტის თავდაპირველობაზე მინიშნებს “ტარიელიანის” პოპულარობა და “შეტის სისრულით” გავრცელება საქართველოს მთის კუთხეებში, სადაც წერა-კითხვა ნაკლებად იყო გავრცელებული (სვანეთში, ფშავში, ხევსურეთში). ავტორი არ გამორიცხავს პოემის სიუჟეტის აღმოსავლეთიდან შემოტანის თეორიას (“ესე ამბავი სპარსული ქართულად ნათარგმანები”), ხოლო მთავარ კრიტერიუმად მაინც ერის სიყვარულს მიიჩნევს: ალ. ხახანაშვილის აზრით, ერს იმიტომ უყვარს შოთას პოემა, რომ პოემის შინაარსი ხალხის გულიდან არის ამოღებული (ალ. ხახანაშვილი, 1904, გვ. 348). თუმცა ავტორი ხალხურად მხოლოდ სიუჟეტს მიიჩნევს, რომელიც რუსთაველმა თავისი პოეტური ნიჭის შესაბამისად “მოჰქარგა”, და რომელმაც შემდეგ “ზედ-მოქმედება იქონია ხალხის შეხედულებაზე” (ალ. ხახანაშვილი, 1904, გვ. 374-375).

1890 წლის “ივერიაში” (№25) ალ. ხახანაშვილის მოსაზრებებს ვაჟა-ფშაველა გამოეხმაურა და შეეცადა, რუსთაველის პოემის თავდაპირველი წარმოშობის და მისი შემდგომში გახალხურების თეორია განევითარებინა. ამ თვალსაზრისით, ვაჟა ფოლკლორისტიკის თეორიის ერთ-ერთ მთავარ პრინციპს განსაზღვრავს, ხალხური ტექსტის წარმოშობის სანდო აღწერას იძლევა და ფოლკლორის სპეციფიკურ ნიშანზე ამაზვლებს ყურადღებას: “განა ხალხურ

ამბავს, ლექსს რომ ვეძახით ამ სახელს, მართლა მთელმა ხალხმა მიიღო მონაწილეობა ამის შედგენაში, აქაც ხომ ერთი, ცალკე აღებული ერიდამ პირი იტყვის ჭერ და მერე ხალხი გაიმეორებს, მიუმატებს ან დააკლებს... ნთუთ რუსთაველი ერს არ ეკუთვნის და ერის ღვიძლი შვილი არ არის...” (ვაჟა-ფშაველა, 1961, გვ. 99). ვაჟა ეხება ფოლკლორული შემოქმედების ერთ-ერთ ძირეულ საკითხს: “ხალხი კი არ ქმნის, არამედ გარდაქმნის” (რენე გენონი), რაც იმაში გამოიხატება, რომ ნებისმიერი ფოლკლორული ტექსტი თავისი წარმოშობით ელიტარულია და შემდეგ გადასული ხალხის წიაღში.

ვაჟას არგუმენტების უმრავლესობა “ვეფხისტყაოსნის” და “ტარიელიანის” ტექსტობრივ შედარებებზეა დამყარებული. მისი აზრით, შოთას ნიჭიერებას მხოლოდ აკნინებს ალ. ხახანაშვილის მოსაზრება, რომელსაც მიაჩნია, რომ ხალხში არსებული მცირე ლექსები ტარიელზე შოთას ერთად შეუერთებია. ჩვენი აზრით, ვაჟას მტკიცებულების ერთ-ერთ ძლიერ არგუმენტად შეიძლება ჩაითვალოს ის, რომ ქართულ ფოლკლორში არ არსებობს ზღაპრები ლექსის ფორმით, რაც არსებობს (ბეჟანიანი, ეთერიანი), ისინიც ლიტერატურული წყაროდან უნდა მომდინარეობდნენ, რომელთა ლიტერატურული წყარო დაკარგულია და დღესდღეობით მხოლოდ ხალხური ტექსტის სახით არსებობენ (ზ. კიკნაძე, 2008, გვ. 152-153).

აღ. ხახანაშვილის მოსაზრებათა მეცნიერულ დასაბუთებას შეეცადა მე-20 საუკუნეში მიხეილ ჩიქოვანი, რომელიც “ვეფხისტყაოსნის” სიუჟეტს ე.წ. “იაფეტური ეპოსის” ჭრილში განიხილავს, რადგანაც “მასში მრავლადაა შემონახული ბუნების სტიქიურ ძალთა კულტი და კოსმიური აზროვნების დამახასიათებელი ნიშნები”. მკვლევრის აზრით, “ტარიელიანი” უფრო ადრინდელი მოვლენაა, რომელიც შოთამ იმგვარად გარდაქმნა, რომ პირვანდელი სახე მთლიანად დაუკარგა. მეტიც, მ. ჩიქოვანი მიიჩნევს, რომ “ვეფხისტყაოსანი” ორი ხალხური ზღაპრის “ტარიელის ზღაპრის” და “ავთანდილის ზღაპრის” საფუძველზე შეიქმნა, რომლებიც წინ უსწრებდნენ რუსთაველის პოემას (მ. ჩიქოვანი, 1965, გვ. 62).

დანარჩენი მკვლევარნი (კ. კეკელიძე, ი. მეგრელიძე, პ. ინგოროყვა, იუსტ. აბულაძე, შალვა ნუცუბიძე და სხვ.) თითქმის ერთხმად აღიარებენ შოთას პოემის პირველადობასა და მის შემდგომ გადასვლას ხალხში.

ჩვენი კვლევის ობიექტს წარმოადგენს ხალხური “ვეფხისტყაოსანი”, კერძოდ, “ვეფხისტყაოსნის” რა ნაწილია გადასული ხალხში, თუმცა კვლევის მიზანია არა ავტორისეულ და ხალხურ “ვეფხისტყაოსანს” შორის საერთოს დადგენა, რაც მეცნიერების მიერ არაერთხელ არის შესწავლილი, არამედ, რატომ ხდება სწორედ ესა თუ ის საკითხი საინტერესო და დასამახსოვრებელი ხალხისთვის და კიდევ: როგორ ხდება ლიტერატურული ტექსტის ხალხში გადასვლა. ფოლკლორიზაცია, რამდენად ხდება შოთასეული სიბრძნის შენარჩუნება ხალხში.

ფოლკლორი არსებითად მყოფობს ზეპირსიტყვიერებაში. ეს ნიშნავს, რომ მისი წარმოშობის და არსებობის ფორმა ზეპირსიტყვიერებით განისაზღვრება, ამიტომ არ არის დაზღვეული მრავალი ვარიანტის გაჩენისაგან, რაც გახალხურების ყველაზე ცხადი ნიშანია. მაგრამ გავრცელების ზეპირი ფორმა, ვარიანტულობა, ანონიმურობა და სხვ. სულაც არ ნიშნავს უპირობოდ მისი წარმოშობის ხალხურობას. შედივისტთა უმრავლესობა ამტკიცებს, რომ ნებისმიერი

კულტურული მოდელი იქმნებოდა მაღალ ფენებში და მერე ვრცელდებოდა ხალხში. ეს ნიშნავს, რომ მიუხედავად ფოლკლორული ტექსტის კოლექტიურობისა, ის მაინც არ არის კოლექტიური შემოქმედების ნაყოფი, რადგან შეუძლებელია, თვითონ შემოქმედების პროცესი იყოს კოლექტიური.

რა გადადის ხალხში? პასუხი მოკლე და კონკრეტულია: ის, რაც მისთვის არის ახლობელი.

როგორც ცნობილია, კოლექტიური მეხსიერება იმახსოვრებს და ინახავს მხოლოდ იმ ფაქტებს, და მოვლენებს, რომლებიც ესადაგება მითებსა და ზღაპრებზე აღზრდილ ადამიანთა მსოფლმხედველობას. ამიტომაც გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ ხალხური “ვეფხისტყაოსნის” ვარიანტებში წარმოდგენილი ეპიზოდები (უცხო მოყმის ნახვა, ტარიელისა და ავთანდილის შეხვედრა, ნესტან-დარეჯანის მხოლოდშობილება, ტარიელისა და ნესტანის გამიჯნურება, უცხო სასიძოს მოწვევა და სასიძოს მოკვლა, ნესტანის კიდობნით წყალში გადაგდება, ტარიელის ველად გაჭრა, ქაჯებისგან ნესტანის დატყვევება, ავთანდილისაგან ნესტანის ძებნა და პოვნა, ქაჯეთის ციხის აღება და ნესტანის გათავისუფლება... დანარჩენი მოტივები მონაცვლეობს სხვადასხვა ვარიანტში), ძირითადად, ზღაპრული ელემენტების შემცველია და ხშირ შემთხვევაში გავრცობილიც კი არის.

თვალშისაცემი ფაქტია, რომ ფოლკლორში პოემიდან ძირითადად მხოლოდ ნარატივი, თხრობითი ნაწილია გადასული, შოთასეული სიბრძნე კი დაკარგულია. ნაკლებად შეხვედებით აფორიზმებს, ბევრი რამ კი საერთოდ პროფანიზებულია და მეტიც – დაკნინებული.

ერთმნიშვნელოვნად შეიძლება ითქვას, რომ ხალხური “ვეფხისტყაოსანი” მიდრეკილია პოემის გაზღაპრებისკენ (თუმცა, პოემის გავლენით, პერსონაჟთა სიმრავლე მაინც დამახასიათებელია მისთვის, რაც უცხოა ხალხური ზღაპრისთვის), მაგრამ შოთას პოემა თავის თავში უკვე მოიცავს ამ პროცესს. როდესაც ლიტერატურული ნაწარმოების გახალხურების საკითხი დგება, პირველი ეტაპი არის ხალხის “წინასწარი ცენზურა”. ხალხი თავისი გემოვნების, მსოფლმხედველობისა და შეხედულებისამებრ გადასინჯავს ნაწარმოებს და მას ან იღებს, ან ანაწევრებს, ან სრულებით უარყოფს. იმისათვის, რომ ინდივიდუალური ავტორის ნაწარმოებს წარმატება ჰქონდეს ფოლკლორში, საჭიროა, ის მასის მოთხოვნებს, საზოგადოების დაკვეთას უპასუხებდეს, რადგან უამრავ არჩევანს შორის აუდიტორია იღებს მხოლოდ აპრობირებულსა და თავისი გემოვნებისთვის მისაღებს.

შოთა რუსთაველმა თავისი პოემის ფორმად შუა საუკუნეების ლიტერატურისთვის მეტად ახლობელ და ორგანულ ფორმას – ზღაპარს – მიმართა. ზღაპარი, ისევე როგორც ბერძნული ტრაგედია, გამოირჩევა მყარად ჩამოყალიბებული სტრუქტურით, თავისი პერსონაჟებით, სვლებითა და კომპოზიციით. “ვეფხისტყაოსნის” ავტორი ირჩევს ზღაპრის ფორმას, რადგანაც ის ყველაზე ახლოს დგას ხალხთან, რომლის უდიდესმა ნაწილმა წერა-კითხვა არ იცის. ზღაპრის ფორმა საშუალებაა რუსთაველისთვის, გადმოსცეს ის ფილოსოფიური და მეტაფიზიკური ცოდნა, რაც პოემის ნამდვილ არსს წარმოადგენს. შოთა მიმართავს არა მხოლოდ ხალხისათვის ახლობელ სიუჟეტს, არამედ მხატვრული სახეებიც ტექსტში არის ფოლკლორული წარმოშობის: ქალი კოშკში, ქაჯეთის ციხე (ქაჯეთის ციხე ანალოგიურია გველეშაპის კოშკის) და ა.შ.

ძნელია, ვამტკიცოთ, რუსთველი გაცნობიერებულად ირჩევს ზღაპრის ფორმას თავისი პოემისთვის, რათა მას აღიარება ჰქონდეს თუ არა. ის წერდა მაღალი ფენებისთვის (“მიბრძანეს მათად საქებრად”) და თვითონაც მაღალი საზოგადოების წარმომადგენელი იყო; მაგრამ შოთა ხალხურ ტრადიციას მიმართავს არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ის საზოგადოებისთვის მისაღები და გასაგები იყოს, არამედ იმიტომაც, რომ თვითონაც ამ საზოგადოების წარმომადგენელია და პოეტი ასახავს გამოცდილებას, რომელიც საზოგადოებაშია. ეს ნიშნავს, შოთა თავის მხრივ თვითონ განიცდის ტრადიციის გავლენას და საკუთარი ნიჭის შესაბამისად წარმოადგენს უკვე სრულიად დამოუკიდებელ ლიტერატურულ ნაწარმოებს ინდივიდუალური მსოფლმხედველობითა და ხელწერით. “ვეფხისტყაოსანი” თავისი მოთხროვებით, გემოვნებითა და სულიერი ორიენტაციით მაინც თავისი შემქმნელის დონის იყო, რომელიც ვერ ასცდა წინარე კულტურას, არსებულ გამოცდილებას.

ცნობილი რუსი მედიევისტი არონ გურევიჩი აღნიშნავს: “ესა თუ ის ავტორი ხშირად მიმართავს ფოლკლორულ მასალას არა იმიტომ, რომ მასის ცნობიერება დაიპყროს, არამედ თვითონ არის მასის შუაგულში და, უეჭველია, რომ ინახავს არქაული დროების კულტურულ მეხსიერებას” (ა. გურევიჩი, 1990, გვ. 158).

მეორე მხრივ კი, შოთას მიერ თავისი პოემისთვის აბსოლუტურად ზღაპრული სტრუქტურის და არქიტექტონიკის გამოყენება მეტყველებს იმაზე, რომ მე-12 საუკუნის საქართველოში უკვე არსებობდა მყარად ჩამოყალიბებული ზღაპრის ტრადიცია. ეს ტრადიცია ვერ იქნებოდა მხოლოდ ელიტარულ წრეებში, პირიქით, მისი არსებობა სწორედ ხალხის წიაღშია სავარაუდებელი.

როგორია ხალხური “ვეფხისტყაოსანი”?

რუსთველოლოგიაში გავრცელებულია აზრი, რომ ფოლკლორში ხდება გარკვეული ეპიზოდების, ღირებულებებისა და ფასეულობების გაუბრალოება. მაგალითად, თინათინის მიერ ავთანდილის უცხო მოყმის საძებრად გაგზავნიას ავთანდილი რამდენიმე ვარიანტში ეჭვიანობს თავის ცოლზე, რადგან ჰგონია, რომ თინათინს საყვარელი ჰყავს და სინამდვილეში ქმრის სახლიდან გატყუება სურს (მ. ჩიქოვანი, 1936, გვ. 110). ასევე ტარიელი რამდენიმე ვარიანტში ეჭვიანობს ავთანდილისა და ხესტახის სიყვარულზე.

ხალხურ “ვეფხისტყაოსანში” გვხვდება ფასეულობების შეცვლა. ე. ქორიძე ამახვილებს ყურადღებას იმაზე, რომ მეგობრობა ფოლკლორში შეცვლილია ნათესაური კავშირით – ავთანდილი ზოგ ვარიანტში ტარიელის ძმაა, ზოგში – ბიძა და ა.შ. (ე. ქორიძე, 1999, გვ. 94). ეს ნიშნავს, რომ სულიერი ნათესაობა (“მათ სამთა გმირთა მნათობთა სჭირს ერთმანეთის მონება”) შეცვლილია საზოგადოებისთვის აღსაქმელად უფრო მისაღები და დამაჯერებელი – სისხლისმიერი ნათესაობით.

თუმცა არსებობს ხალხური “ვეფხისტყაოსნის” ერთი ვარიანტი, სადაც ნამდვილი მეგობრობაა წარმოჩენილი და რომელიც შოთასეული არ არის: ავთანდილმა იცის, რომ ტარიელს ქაჯებისგან საფრთხე ემუქრება, გამუდმებით თან ახლავს და რამდენჯერმე სიკვდილისაგან იხსნის; მაგრამ თუ საიდუმლოს გათქვამს, გაქვავდება. ტარიელი მოსთხოვს მეგობარს საიდუმლოს გამჟღავნებას და შემდეგ გაქვავებული ავთანდილის წამლის ძებნას იწყებს. მას ეტყვიან, რომ

ავთანდილს მხოლოდ მისი (ტარიელის) შვილის გულის ჩადგმა გააცოცხლებს. ტარიელი უყოყმანოდ აცოცხლებს ავთანდილს. იგივე ბერიკაცი შვილის გასაცოცხლებლად ნესტანის გულს ითხოვს. შემდეგ ტარიელი საყვარელ ცოლს გულს ამოჭრის და ბავშვს გააცოცხლებს. ნესტანის გასაცოცხლებლად ტარიელის გულია საჭირო. ტარიელი სთხოვს ავთანდილს, ამოსჭრას გული და მზეთუნახავი (sic!) გააცოცხლოს. ბოლოს ავთანდილი მიდის იმავე ბერიკაცთან და განუცხადებს, რომ მზადაა, საკუთარი გული დათმოს მეგობრის გასაცოცხლებლად. პასუხი ამგვარია: “არა შვილოვო, შენი გული წმინდა და უმანკო არიო. უმანკო ბატკანი ყავს ტარიელის ბაღვს, ის დაჰკალი, ამოართვი გული, ჩოუჭდინე ტარიელს და გაცოცხლდებო” (ე. ქორიძე, 1999, გვ. 136). იგივე მეორდება კიდევ ორ სვანურ ვარიანტში.

ხალხურ “ვეფხისტყაოსანში” ნაკლებად არის აქცენტირებული პოემის გმირთა გონებამახვილობა და სიბრძნე, სამაგიეროდ, დიდი წარმატებით არის ტექსტში გამოკვეთილი იმავე გმირთა ფიზიკური ძალა, რომელიც მათი მთავარი ღირსებაა. დამეგობრების უმთავრესი პირობაც ფიზიკური ძალით განისაზღვრება. ავთანდილი არ უმეგობრდება ტარიელისგან დასახიჩრებულ ძმებს, რომლებსაც მისი (ავთანდილის) დანის აწვევაც არ შეუძლიათ. ტარიელისთვის მიუღებელია, დაუძმობილდეს ვინმეს, ვინც მისი შესადარი არ არის. რამდენიმე ვარიანტის მიხედვით, ავთანდილისა და ტარიელის პირველი შეხვედრა სწორედ ფიზიკური ძალის მოსინჯვით იწყება. უცნაურია, რომ „მათ აკოცეს ერთმანეთსა, უცხოობით არ დაჰრიდეს“ ფოლკლორში გადახვევის აქტით არის შემონახული. ამ გადახვევით ტარიელი ავთანდილს ნეკნებს ჩაუმტვრევს ზოგ ვარიანტში, ზოგან კი ასმათს სთხოვს, რომ ხელები დაუმაგროს, რომ, შემთხვევით, რამე არ დაუზიანოს ახალ მეგობარს.

ფოლკლორში რუსთველის გმირების არაადამიანური, ზებუნებრივი ფიზიკური ძალით აღჭურვა, რასაკვირველია, ხალხური ტრადიციის გავლენით აიხსნება (ამირანის ეპოსი, როსტომიანი), მაგრამ, ამავდროულად, საზოგადოებრივი დაკვეთითაც. ხალხი იღებს იმას, რაც მისთვის ნაცნობი და ახლობელია, ხოლო იმას, რისთვისაც ის მზად არ არის, თავისებურად გაფილტრავს, გადააკეთებს, მოირგებს.

ბუნებრივია, რომ საზოგადოება, რომლის ცნობიერება ნასაზრდოებია ფიზიკური ძალის გაიდევალების მოტივებით, თავისი გემოვნებისა და მსოფლმხედველობის თანახმად გადააკეთებდა გმირის ხასიათს. თუმცა არსებობს მოტივები, როცა რუსთველის სათქმელი თითქმის შეურყვნელად არის გადასული ხალხში. მხედველობაში გვაქვს თავი პოემიდან - “პოვნა ავთანდილისგან დაბნედილის ტარიელისა”. უნდა ითქვას, რომ პოემის ეს ნაწილი განსაკუთრებული დაძაბულობით გამოირჩევა. ავტორი ტარიელს სიკვდილთან მიახლოებულად წარმოგვიდგენს და ეს ერთადერთი შემთხვევაა მთელ პოემაში. მაგრამ ეს ეპიზოდი საინტერესოა არა მხოლოდ ტარიელის უკიდურესი სულიერი დაძაბულობის საილუსტრაციოდ, არამედ ავთანდილის პიროვნებით, რომელიც გასაოცარ მჭევრმეტყველებას ავლენს, როგორც “ცნობიერთა დასტაქარი”, თანამედროვე გაგებით – ფსიქოლოგი. მისი მთავარი ფუნქციაა, გახადოს ტარიელს ვეფხის ტყავი, ანუ დააბრუნოს ტარიელი თავდაპირველ ყოფაში – სამეფო შესამოსელით. მან იცის, რომ ტარიელის ვეფხის ტყავი მისი დროებითი

მდგომარეობაა, რომელიც ტარიელმა უნდა გადალახოს განდგომილობითა და გლოვით. ვეფხის ტყავეში მყოფი ტარიელი ინიციაციის პროცესს გადის, ტარიელის სიკვდილის ერთ-ერთი მეტაფორა ტექსტში სწორედ ვეფხის ტყავია, ისევე, როგორც სოციალურ პლანში ეს არის განდგომილობა, ფსიქო-სომატურ პლანში – სატრფოს დაკარგვით გამოწვეული უდიდესი მწუხარება, ძირითადად ცრემლით გამოხატული მხატვრულ ტექსტში. ავთანდილის ფუნქცია ტექსტში სწორედ ტარიელის დახმარებაა, რომ მან თავდაპირველი სახე დაიბრუნოს. მთელი პოემის არსი დაკარგულის ძიებაა, როგორც კაცობრიობის არსებობის არსი დაკარგული ხატის ძიებით განსაზღვრა უფალმა. ნესტანის დაკარგვით ტარიელი კარგავს თავის ნამდვილ სახეს, რამეთუ ნესტანის გარეშე ის მთელი არ არის, ნახევარია. და ტარიელს სჭირდება ვინმე, ვინც დაეხმარება გამთლიანებაში. ავთანდილის ფუნქცია სწორედ ეს არის – უარყოფითი ფუნქციით აღჭურვილი ტარიელისთვის თავდაპირველი დადებითი სახის დაბრუნებაში დახმარება.

$fxa : fyb \rightarrow \bigcirc \rightarrow fyA$

fxa – მოცემულია საწყისი სიტუაცია – უარყოფითი ფუნქციით (განდგომილობით, ტირილით) აღჭურვილი შავი რაინდი ტარიელი, რომელსაც უპირისპირდება ტექსტში სრულიად განსხვავებული იმპულსებით შემოსული “თეთრტაიჭოსანი” ავთანდილი – **fyb**. ავთანდილმა იცის, რა სჭირდება ტარიელს, რომ ძველ მდგომარეობას დაუბრუნდეს: ნესტანთან შეერთება; მაგრამ ავთანდილმა ისიც იცის, რომ ტარიელი ვერ დაიბრუნებს ნესტანს სახედაკარგულ მდგომარეობაში, ამიტომ მეგობრის ფუნქციაა “გზად და ხიდად” ექცეს სასოწარკვეთილ მოძმეს. ავთანდილი ტარიელს სწორედ მედიუმად ექცევა, რომ ტარიელმა აღიდგინოს თავისი თავი თავდაპირველ ყოფაში, ისეთში, როგორადაც ის შეიქმნა – **fyA**. მოცემული ფორმულა გმირის სულიერ განახლებას, ტრანსფორმაციას ან ფერისცვალებას გამოსახავს. “ვეფხისტყაოსანი”, რომელიც თავის თავში მოიცავს მითოსურ, ელინურ, პლატონურ, ნეოპლატონურ, ქრისტიანულ და სხვა ფილოსოფიებს, ქმნის საკუთარ ფილოსოფიას: ადამიანის ღირებულება განისაზღვრება იმის მიხედვით, რამდენად სოციალურია ის. პოემაში ჩანს, რომ ტარიელის მიზანი – დაუბრუნდეს სოციუმს – მარტოობაში ვერ განხორციელდება. თვითშეცნობა მარტოობაში, გლოვასა და განდგომილობაში ფერისცვალების მხოლოდ საწყისი ეტაპია, როცა ხდება თვითჩაღრმავება და თვითშეცნობა. რაც შეეხება ნამდვილ ფერისცვალებას, პოემის მიხედვით ჩანს, რომ ადამიანი უძლურია გაუმკლავდეს სულიერ ტკივილს, თუ არ იღებს საჭირო იმპულსებს მოყვასისაგან. ეს მომენტი საცნაურს ხდის “ვეფხისტყაოსნის” ფილოსოფიის სოციალურ ასპექტს: ერთი ადამიანი არ უნდა გრძობდეს, რომ სხვის გარეშე შეუძლია ხსნა, გადარჩენა. ავთანდილის ფუნქცია გულისხმობს ტარიელისთვის სწორედ იმგვარი იმპულსების მინიჭებას, რომელიც მას სჭირდება, რომ მოსულიერდეს.

ხალხური “ვეფხისტყაოსნის” ლეჩხუმურ ვარიანტში ტარიელი ასმათის ხალხურ სახეს – დედობილს სთხოვს, მალე აჩვენოს გადამალული ყმა: “მაშინ უთხრა ტარიელამ დედობილას: თუ იმას გამიჩვენე, მერე ჩემი ხასიათი გეიხსნებაო” (მ. ჩიქოვანი, 1936, გვ. 133). ტარიელი გრძნობს, რომ მისი გახსნა/ჩხნა შეუძლებელი

არ არის და მას სჭირდება ვინმე, ვინც იხსნის განსაცდელისგან. აქ ჩანს, რომ ტარიელი აცნობიერებს თავის მდგომარეობას და თვითონ ავთანდილის მნიშვნელობას.

• ფოლკლორში ძირითადი აქცენტი დაბნედილი ტარიელის მოსასულიერებლად გადატანილია ლომის სისხლზე, რომელსაც ავთანდილი შეასხურებს უდაბნოში მყოფ ტარიელს, რადგან წყალი უდაბნოში არ აქვს. ავთანდილი ლომის სისხლით ასულიერებს მიბნედილ ლომს – ტარიელს (მ. ჩიქოვანი, 1936, გვ. 90). ფოლკლორში კარგად ჩანს, რამდენად ღრმად არის გააზრებული ტარიელის ლომის სახესთან კავშირი “ლომო და გმირო ტარიელ” – ლომი ლომის სისხლით მოდის გონს. ერთ-ერთ ვარიანტში ავთანდილის პროტოტიპი – უშკური – მკვდარი ტარიელის გაცოცხლებისთვის ზეცაში ისარს გაისვრის, საიდანაც მკვდარი თევზი ჩამოვარდება, რომლის სისხლის მოსმითაც ცოცხლდება ტარიელი (მ. ჩიქოვანი, 1936, გვ. 145). სხვა ვარიანტებში ავთანდილი საკუთარი ცრემლით ასულიერებს ტარიელს (მ. ჩიქოვანი, 1936, გვ. 93).

თუმცა ფოლკლორი არ არის დაზღვეული პროფანიზებისაგან და ერთ-ერთ ვარიანტში ავთანდილი ამგვარი მდგომარეობის გამო დასცინის კიდევ ტარიელს, რომელიც იძულებულია, თავი დაიცვას და გაიმართლოს იმით, რომ ნესტანის გატაცებით იგი ახალგაზრდობაშივე დაბერდა: “დავშავდი ჭაბუკობიდან, სიბერენ მელირებიან” (მ. ჩიქოვანი, 1936, გვ. 114)

თედო რაზიკაშვილის მიერ ჩაწერილ კახურ პოეტურ ვარიანტში ეს მოტივი ამგვარადაა გადასული:

“ფუ ბრძენია, ამა ბრძენი

აპირობენ ამა პირსა:

ვით მამაცი მამაცურად,

კაცი იმდენს ნახავს ჭირსა,

კაცი თავის გრძობისაგან

ბოლოს ჩავარდება ჭირსა.

ჭირსა უნდა გამაგრება,

როგორც წყალში იმ ქვითკირსა” (მ. ჩიქოვანი, 1936, გვ. 210).

პოემის ეს ეპიზოდი, სადაც ნაკლებია ქმედება და ძირითადად დილოგებისგან შედგება, გამორჩეულია ხალხურ “ვეფხისტყაოსანში” აქ არ ხდება თხრობა. ამ ეპიზოდში ყველაზე ნაკლებად ჩანს ფიზიკური ძალის კულტი, რაც ნიშანდობლივია “ტარიელიანისთვის”, არამედ პირიქით, მთელი აქცენტი გადატანილია ადამიანური გრძობებისა და სულიერი ტკივილისკენ: “კაცი თავის გრძობისაგან ბოლოს ჩავარდება ჭირსა”. ეს ლექსი მოწოდებაა სიბრძნისა და სულიერი სიმტკიცისკენ. ჩვენ ვარაუდით, პოემის ადრინდელ ხალხურ ვარიანტებში ეს ეპიზოდი უფრო მეტად იქნებოდა წარმოდგენილი, რადგან ის მხოლოდ პოეტურ ვერსიაშია შემონახული, პროზაულ ვარიანტებში კი მისი კვალი წაშლილია. როგორც ჩანს, გვიანდელ მთქმელებამდე მას სულაც არ მიუღწევია.

ჩვენ მიერ მოხმობილი მაგალითები ცხადყოფს, რომ მართალია, “ვეფხისტყაოსნის” გახალხურების პროცესში ბევრი რამ დაკარგულია, პროფანიზებულია, გაუბრალოებული, რაც ლიტერატურული ტექსტის გახალხურების თანმდევი ჩვეულებრივი პროცესია, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ხალხურ ტექსტს მაინც აქვს თავისი დამოუკიდებელი ღირებულება, რამდენადაც საზოგადოებრივ დაკვეთას და მოთხოვნას ასახავს.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ა. გურევიჩი, 1990 - Гуревич А. Я., Средневековой мир: культура безмолвствующего большинства, М.: «Искусство», 1990.
- ვაჟა-ფშაველა, 1961 - ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული ხუთ ტომად, ტ. V, 1961.
- ზ. კიკნაძე, 2008 - ზ. კიკნაძე, ქართული ფოლკლორი, თბ., 2008.
- ე. ქორიძე, 1999 - ე. ქორიძე, “ვეფხისტყაოსნისა” და “ტარიელიანის” ურთიერთმიმართება”, თბ., 1999.
- მ. ჩიქოვანი, 1965 - მ. ჩიქოვანი, ქართული ეპოსი II, თბ., 1965.
- მ. ჩიქოვანი, 1936 - ჩიქოვანი მიხ., ხალხური ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1936.
- აღ. ხაზანაშვილი, 1904 - ხაზანაშვილი აღ., ქართული სიტყვიერების ისტორია, თბ., 1904.

ETER INTSKIREVELI

CONVERSION OF A LITERARY TEXT INTO FOLKLORE:
“VEPKHISTYAOSANI AND TARIELIANI”

The study of the relationship between Shota Rustaveli’s “Vepkhistqaosani” (The Man in the Panther’s Skin) and “Tarieliani” (“A Story of Tariel”) poses one of the important questions in the literary criticism, namely, description of the process of converting a literary text into the folk tale, which involves the loss of certain motifs of the literary source, on one hand, and the determination and explanation of the factors and the reasons creating popular innovations, on the other.

This paper does not intend to establish the degree of commonness of the two stories as it has already been done several times in the literary studies. My aim is to determine why this or that point appears more interesting and memorable for the lay people and how the literary text transfers into folklore, and to what extent and amount the author’s wisdom survives in the folklore adaptation of the poem.

The chief precondition for the popularity of the folk variety of any story lies in the original text: a literary story can successfully give rise to folklore versions in case it responds to the demands of the many and corresponds to the interests proclaimed by the society; provided that people give preference to the options among those enumerable choices that have been approbated and found acceptable to their tastes.

Shota Rustaveli gives his poem the form of a tale as it is the most suitable form to the medieval people whose greater part could not read and write. The form of a tale enables the author to deliver, to all, the philosophical and metaphysical knowledge, which is the real essence of the poem.

Rustaveli employs the folk tradition not only for the reason of clarity and understandability of his work but because he himself is a representative of the given society as well and experiences the influence of the traditions. Consequently, he produces completely independent story with the individual worldview and unique style.

Due to the peculiarity of folklore texts in general, the folklore adaptation of the Georgian story stems basically from the content, the narrative plot of the original story, which leads to the reduced usage of aphorisms, with an excess simplification of what is of the true literary value and even to its depreciation. For instance, in folklore version of the text the friendship of the protagonists is substituted by kinship, trust by jealousy, and the wisdom and wit by bodily strength. This, of course, can be explained by the popular tradition (Cf.: *Epos of Amirani*, and *Rostomiani*), and by what society ordered in the given epoch.

However, there are some folklore versions of “Vepkhistqaosani”, which do not follow the text with the same words but in fact they retain the essence of the poem. For instance, in the Lechkhumian version of the story the role of Avtandil is comprehended as an aid to disclose Tariel’s character, and as of a savior as Tariel looks for someone who would rescue him. Similarly, in the poetic version of the Kakhetian text Avtandil does not treat fainted Tariel with a lion blood to have him come round (which is recurrent theme in most of the versions) but with words of encouragement as it is in the author’s text. In a small part of the folklore texts Avtandil is seen as a medium, a means through which Tariel should regain his real self, and he is in a dire needs to be supported by a friend; the devotion to a friend being the key thesis of Shota Rustaveli’s poem.

The folklore versions of “Vepkhistqaosani” confirm that much has been lost or extremely simplified of the original story that is commonly concomitant process during the conversion of a literary piece into the folklore versions. However, a folklore version has its own independent merits so much so it features social demands and orders of a given community.